

ПЕРЕДМОВА

Султан Хан був одним із перших, кого я зустріла в листопаді 2001 року в Кабулі після шеститижневого перебування в загонах бойовиків Північного Альянсу — у пустелі неподалік таджицького кордону, у горах Гінду-Куш, у Панширській долині і в північних степах. Увесь цей час мій побут був підпорядкований невпинному наступу військ: мені доводилося їхати в кузові бортових вантажівок, у бронетранспортерах, верхи на конях чи пересуватися пішки, а спати — на кам'яних помостах і в глиняних халупах. Повалення режиму талібів вивершило цей рух і я разом із частинами Північного Альянсу дісталася до афганської столиці.

На одній із кабульських вулиць мою увагу привернула книгарня, де я й познайомилася з її власником — елегантним посивілим чоловіком. Після проведених у поросі та руїнах тижнів, де всі розмови точилися навколо військової тактики й наступу, погортати сторінки книг і поговорити про літературу та історію — було ніби ковтком свіжого повітря. Магазинні полиці були заставлені книжками різними мовами: збірки поезій, афганські легенди, книги з історії, романи. Султан Хан був чудовим продавцем. Коли я вийшла з його крамниці, то несла з собою сім книг. Потім, коли траплялася вільна хвилина, я часто відвідувала книгарню, щоб переглянути книги й поспілкуватися з цікавим співрозмовником-книгарем, афганським патріотом, який раз у раз зазнавав утисків і принижень від своєї країни.

— Спочатку мої книжки палили комуністи, потім їх нищили моджахеди, а насамкінець — знову палили, тепер уже таліби, — бідкався він мені.

Я годинами вислуховувала його розповіді про боротьбу з різними режимами та їхніми цензорами, про те, як він ховав книжки від поліції, роздаючи їх знайомим — і нарешті, як відсидів за це у в'язниці. Султан Хан був людиною, що намагалася рятувати мистецтво та літературу своєї країни, тоді, як низка диктаторів докладала усіх зусиль задля їх нищення. Для мене він був живою частиною історії афганської культури: книгою з історії на двох ногах.

Якось він запросив мене додому на вечерю. Родина — одна з його дружин, сини, сестри, брат, мама, кілька кузин — усілися на підлозі навколо щедрого частування.

Султан переповідав історії, сини сміялися й жартували. Атмосфера була приязною, а страви сильно контрастували з тією їжею, якою ділились бойовики в горах. Утім, я швидко помітила, що жінки якісь неговіркі. Гарна Султанова дружина-підліток тихо сиділа біля дверей із дитиною на руках. Його старшої дружини в той вечір не було. Інші присутні жінки — лише відповідали на питання, приймали похвалу за страви, але ні разу не почали говорити першими.

Після вечері я сказала собі: «Це Афганістан. Цікаво було б написати книжку про цю сім'ю».

Наступного дня, зайшовши до Султанової книгарні, я розповіла йому про свою ідею.

— Дякую, — усе, що він відповів.

— Але ж це означає, що мені треба буде переїхати до вас і жити з вами.

— Ласкаво просимо.

— Мені доведеться постійно бути з вами, жити, як живете ви: з вашими дружинами, сестрами, синами.

— Ласкаво просимо, — повторив він.

Туманного лютого дня я переїхала. Комп'ютер, кілька щоденників і ручок, мобільний телефон та одяг — усе, що залишилося з моїх речей. Решта — пропали по дорозі, десь в Узбекистані. Мене прийняли з розпростертими обіймами, і поступово я стала почуватися комфортно в позиченому афганському одязі.

Матрац для мене розмістили на підлозі поряд із Лейлою, Султановою наймолодшою сестрою, якій доручили пильнувати за моїм добробутом.

— Ти моє дитинча, — сказала дев'ятнадцятирічна дівчина першого вечора. — Я буду про тебе турбуватися. І зіскакувала на ноги щоразу, як тільки я піднімалася.

Султан наказав рідним давати мені все, чого я потребуватиму. Пізніше мені сказали, що коли б хтось не виконав цієї вимоги, був би покараний.

Увесь день мені подавали їжу та чай. Поступово я ввійшла в родинне життя. Султанові родичі розповідали мені про спра-

ви, коли вважали за потрібне, а не коли я розпитувала. Вони не завжди мали настрій говорити, коли мій блокнот був наготові, натомість спілкування частіше відбувалося під час походу на базар, в автобусі або пізно вночі на матрацах. Спонтанність зумовлювала появу відповідей на питання, які б я й не здумала поставити.

Я написала художню книгу, але вона ґрунтується на реальних подіях або на тому, що розповіли мені ті, хто брав у них участь. Якщо я описую думки чи почуття, то спираюся на розповіді людей про те, що вони думали або відчували в певній ситуації. Читачі запитували мене: «Звідки Ви знаєте, що відбувалося в їхніх головах?» — Я, звісно, не всезнаючий автор, а тому внутрішні діалоги й почуття передані саме зі слів моїх героїв.

Я так і не вивчила дарі, перський діалект, на якому розмовляла родина Ханів, але кілька її членів говорили англійською. Незвично? Так. Але тоді моя кабульська історія є розповіддю про найнезвичнішу афганську сім'ю, адже займатися книжковою торгівлею — доволі незвичайна справа в країні, де три чверті населення не вміють ні читати, ні писати.

Султан засвоїв барвисту й багатослівну форму англійської під час викладання одному дипломатові діалекту дарі. Його молодша сестра Лейла розмовляла чудовою англійською, оскільки навчалася в пакистанській школі, коли була біженкою, а згодом відвідувала вечірні курси в Афганістані. Мансур, старший Султанів син, теж вільно говорив англійською після кількох років навчання в Пакистані. Він міг розповідати мені про свої страхи, любов і розмови з Богом, і навіть про те, як збирався зануритися в процес релігійного очищення. А ще дозволив приєднатися до його паломництва в Мазар четвертим невидимим співучасником. Мене брали в ділові поїздки в Пешавар і Лагор, на полювання за Аль-Каїдою, на закупа на базар, у лазню, на весілля й весільні приготування, до школи, в Міністерство освіти, у поліцейську дільницю та тюрму.

Я особисто не була свідком драматичної загибелі Джамілі чи витівок Рахімулли. Я чула про сватання Султана до Соні від тих, хто мав до цього стосунок: самої Соні, Султана, його матері, сестер, брата й Шаріфи.

Султан не дозволяв нікому, крім рідних, жити у своєму домі, тому він, Мансур і Лейла були моїми перекладачами. Це, звичайно, давало їм змогу значною мірою впливати на їхню родинну сагу, але я проводила перехресну перевірку різних версій і ставила ті самі запитання всім трьом перекладачам, які уособлювали відмінності в поглядах усередині сім'ї.

Уся родина знала, що метою мого проживання з ними було написання книги. Якщо вони хотіли, щоб я про щось не писала, то казали мені про це. І все ж я вирішила не розкривати справжніх імен ані членів сім'ї Султана Хана, ані інших згаданих тут людей. Мене ніхто про це не просив, просто я подумала, що так буде правильно.

Мої дні минали так само, як і дні цієї родини. Я вставала вдосвіта під звуки дитячого плачу й чоловічих вказівок. Я чекала своєї черги у ванну кімнату або пробиралася туди, коли всі вже закінчили ранкові процедури. У щасливі дні навіть залишалося трохи теплої води, але згодом я з'ясувала, що кухоль холодної води для вмивання може також освіжити. До кінця дня я залишалася вдома з жінками, відвідувала родичів, ходила на базар, а чи відправлялася з Султаном і його синами в книгарню, у справах по місту або в більш дальні поїздки. Увечері я з усіма їла й пила зелений чай аж поки лягати спати.

Я була гостем, але вже скоро почала відчувати себе, як удома. До мене надзвичайно добре ставилися, сім'я була щедрою та відкритою. Нам часто було добре разом, але рідко коли в житті я була настільки розлюченою і рідко коли так сварилася, як у цій родині. І ніколи мені так не кортіло когось ударити, як там. Одне й те саме постійно провокувало мене — поведження чоловіків із жінками. Віра в чоловічу вищість настільки вкорінилася, що практично не піддавалася сумнівам.

Уявляю, що вони сприймали мене за певний різновид «дво-статевої» істоти. Як представниця західної культури, я могла спілкуватися і з чоловіками, і з жінками. Якщо б я була чоловіком, то ніколи не змогла б настільки зблизитися з жіночою частиною родини, не породжуючи при цьому пліток. Водночас для мене не існувало жодних перешкод, щоб залишатися жінкою у світі чоловіків. Коли застілля було розділене, тобто чоловіки і жінки сиділи в різних кімнатах, я єдина могла вільно циркулювати поміж двома групами.

Мене не стосувалося строге дотримання афганського дрес-коду для жінок, і я могла ходити, куди завгодно. І все ж я часто носила паранджу, просто для того, щоб мене залишили в спокої. На вулицях Кабула західна жінка викликає забагато небажаної уваги. З-під паранджі я могла розглядати все навкруги скільки душа бажає, без загрози наразитися на витрішки у відповідь. Я могла спостерігати за членами родини на вулиці, і ніхто не звертав на мене своєї уваги. Анонімність стала захистом, єдиним місцем, куди можна сховатися; у Кабулі не вистачало тихих місць.

Я також носила паранджу, щоб зрозуміти для себе, що означає бути афганською жінкою: як це бути затисненою в задніх жіночих рядах, тоді як решта місць в автобусі вільна; що відчуваєш, коли тобі доводиться шукати місце в багажному відділенні таксі, бо на задньому сидінні сидить чоловік; що відчуваєш, коли на тебе дивляться, як на високу та привабливу паранджу й ти в паранджі отримуєш свій перший комплімент від чоловіка з вулиці.

Як я часом починала ненавидіти її. Як вона кусає голову й викликає головний біль, як важко щось розгледіти через її сіточку. Як у ній тісно, як бракне повітря, як швидко починаєш пітніти і як постійно треба слідкувати куди ти рухаєшся, не маючи можливості бачити свої ноги, як багато бруду вона збирає, якою брудною стає і як заважає. І якою вільною себе відчуваєш, коли приходиш додому й нарешті скидаєш її.

Я також одягала паранджу заради обережності, коли подорожувала з Султаном по небезпечній дорозі до Джалалабада; коли нам прийшлося заночувати на брудній прикордонній станції; коли ми не встигали повернутися додому до пізнього вечора. Зазвичай афганки не їздять з пачкою доларових купюр і комп'ютером, тому дорожні патрулі переважно не чіпають одягнених у паранджу жінок.

Дуже важливо підкреслити, що це історія *однієї* афганської родини. Існують мільйони інших. Моя сім'я — не є навіть типовою. Її можна віднести до середнього класу, якщо коректно застосовувати тут цей термін. Дехто із її членів був освічений, кілька з них могли читати і писати. У них було достатньо грошей і вони ніколи не голодували.

Якщо б мені довелося мати справу з типовою афганською родиною, то вона б жила в селі, була б чисельною, ніхто не вмів ні

читати, ні писати, і кожен день ставав битвою за виживання. Я обрала цю родину не через те, що вона могла відобразити риси інших сімейств, а тому, що вона мене надихнула.

У Кабулі я прожила весну після повалення Талібану. Зажеврили якісь неясні весняні очікування. Люди вітали падіння режиму талібів — ніхто більше не боявся доскіпувань релігійної поліції, жінки знову могли виходити в місто без супроводу, вони могли вчитися, а дівчата — ходити до школи. Але цей час характеризувався також і розчаруванням від попереднього десятиріччя. Чому зараз повинно щось змінитися?

Упродовж весни, періоду відносного миру, можна було відчутти посилення оптимізму. Люди складали плани, усе більша кількість жінок залишали свої паранджі вдома, деякі пішли на роботу, біженці повернулися додому.

Уряд коливався між традиційним і сучасним, між ватажками бойовиків і головами місцевих кланів. У розпалі цього хаосу лідер Хамід Карзай робив спроби віднайти баланс сил і виробити політичний курс. Він був популярним, але не мав ні армії, ні партії — у переповненій зброєю та ворожими угрупованнями країні.

Ситуація в Кабулі зберігалася досить спокійною, незважаючи на вбивство двох міністрів і спробу вбивства ще одного; населення продовжувало зазнавати нападів. Багато хто покладався на іноземних солдатів, які патрулювали вулиці. «Без них знову почнеться громадянська війна», — було тільки й чути.

Я записала все, що побачила й почула, намагалася зібрати свої враження від кабульської весни, і від тих, хто спробував скинути зиму, рости й розквітати, і від тих, хто відчував себе приреченим і далі «їсти пил», як би це сказала Лейла.

*Осне Саєрстад,
Осло, 1 серпня 2002 року.*

СВАТАННЯ

Коли Султан подумав, що наспів час знайти собі нову дружину, ніхто не схотів йому допомагати. Спершу він звернувся до матері.

— Ти повинен триматися тієї, що маєш, — відрізала вона.

Тоді він пішов до найстаршої сестри.

— Мені дуже подобається твоя перша жінка, — сказала та. Інші сестри відповіли щось подібне.

— Це ганьба для Шаріфи, — винесла вердикт його тітка.

Тож Султан потребував допомоги. Чоловік не може сам попросити руки дівчини. За афганською традицією, одна з жінок-членів родини передає пропозицію і робить оглядини дівчини, щоб переконатися, що вона дієздатна, добре вихована і є придатною для виконання жіночих функцій. Але жодна з найближчих Султанових родичок не хотіла нічого мати спільного з його ідеєю одружитися.

Султан відібрав трьох молодих дівчат, котрих, як він вважав, може собі дозволити. Усі вони були здорові та симпатичні й належали до його племені. У Султановій родині було рідкістю одружуватися з кимось поза межами свого клану. Обирати для шлюбу родичок, переважно кузин, — уважалося розумним і безпечним.

Першою в цьому списку йшла шістнадцятирічна Соня. Вона мала темні мигдалеподібні очі, її волосся відливало чорнотою, а сама була фігуристою й пишною, а ще — доброю робітницею, принаймні так про неї говорили. Сонина сім'я була бідною і вони були досить близько споріднені. Бабуся її мами й бабуся Султанової мами були сестрами.

Поки Султан обдумував, як попросити руки обраниці, не вдаючись до допомоги жінок своєї сім'ї, його перша дружина блаженно не здогадувалася, що дівчина, яка народилося в той самий рік, коли вони побралися, постійно була тепер у чоловіка на думці. Шаріфа старіла. Їй, як і Султану, було кілька років за

п'ятдесят. Вона народила йому трьох синів і доньку. Наспів час для чоловіка в Султановому статусі шукати нову дружину.

— Зроби це сам, — нарешті порадив його брат.

Подумавши, Султан зрозумів, що це було єдиним виходом, і одного ранку він пішов до дому цієї шістнадцятирічної юнки. Її батьки зустріли його з розпростертими обіймами, адже вважали Султана щедрою людиною і тому його візит завжди був бажаним. Сонина мама закип'ятила води й зробила чай. Вони розсілися на пласких подушках у глинобитній хатині й обмінювалися люб'язностями поки Султан не вирішив, що настав час зробити свою пропозицію.

— Мій друг хотів би одружитися з Сонею, — сказав він господарям.

Це було не вперше, коли хтось просив руки їхньої доньки. Соня була гарною та вправною, але батьки вважали, що вона ще замолода. Сонин батько не міг більше працювати. Під час бійки йому пошкодили ножом якісь спинні нерви. Тож гарну дочку можна використати, як козир під час сватання: вони завжди сподівалися, що наступна пропозиція буде ще кращою.

— Він багатий, — продовжував Султан. — Має такий самий бізнес, як і я. Добре освічений і батько трьох синів. Але його дружина почала старіти.

— А який стан його зубів, — відразу запитали батьки, натякаючи на вік претендента.

— Приблизно, як у мене, — відповів Султан. — Визначайте самі.

Старий, подумали батьки. Але це не обов'язково є недоліком. Чим старший чоловік, тим вища ціна за доньку. Ціна нареченої залежить від віку, краси й уміння та відповідно до статусу родини.

Після того, як Султан сказав те, що мав сказати, батьки відповіли, як і очікувалося: — Вона ще замолода.

Усе інше значило б зашвидко продатися цьому багатому невідомому кандидатові, якого так тепло було рекомендовано. Не можна виявляти сильне зацікавлення. Але вони знали, що Султан повернеться. Соня була молода й гарна.

Він повернувся наступного дня й повторив пропозицію. Та сама розмова, ті самі відповіді. Але цього разу він зустрівся з Сонею, яку не бачив з тих пір, як вона була малою дівчинкою.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
СВАТАННЯ	11
КНИГИ У ВОГНІ	15
ЗЛОЧИН І ПОКАРАННЯ	25
САМОГУБСТВО І ПІСНЯ	35
ДІЛОВА ПОЇЗДКА	37
ТИ БАЖАЄШ МЕНІ НЕЩАСТЯ?	57
ПЕРЕПУСТКА ДО РАЮ	66
НАПИНАЮЧИСЬ, ТРЕМТЯЧИ, ЗВИВАЮЧИСЬ	69
ВЕСІЛЛЯ ТРЕТЬОГО СОРТУ	76
МАТРІАРХ	84
СПОКУСИ	95
ЗАКЛИК АЛІ	101
ЗАПАХ КУРЯВИ	124
СПРОБА	137
ЧИ МОЖЕ БОГ ПОМЕРТИ?	146
КІМНАТА ЖАХІВ	152
ТЕСЛЯ	159
МОЯ МАТИ ОСАМА	181
РОЗБИТЕ СЕРЦЕ	197
ЕПІЛОГ	210